

ПСИХОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА. РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

УДК 37.036:378.2

Оксана ВАРГАТА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

Наталія БЕРЕГОВА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено психологічні особливості міжособистісних взаємин дітей молодшого шкільного віку. Доведено, що потреба в спілкуванні вважається ключовим фактором розвитку взаємовідносин у шкільному колективі.

Ключові слова: відносини, взаємовідносини, міжособистісні відносини, міжособистісні взаємовідносини, молодші школярі.

В статье освещены психологические особенности межличностных взаимоотношений детей младшего школьного возраста. Доказано, что потребность в общении считается ключевым фактором развития взаимоотношений в школьном коллективе.

Ключевые слова: отношения, взаимоотношения, межличностные отношения, межличностные взаимоотношения, младшие школьники.

The article highlights the psychological and pedagogical aspects of development of interpersonal relations of the children of primary school age to psychological science. Considered the psychological features of the children of primary school age. The level of development of interpersonal relations of the children of primary school age.

The emphasis is put on scientific approaches to understanding the phenomenon of interpersonal mutual relations of the younger students. In the article the research analyses the essence and the correlation of the fundamental concepts of the investigation: relations, mutual relations, interpersonal relations, interpersonal mutual relations, younger students.

In the article we grounded the psychological feature of development of interpersonal relations of the children of primary school. It has been made the theoretical analysis of scientific literature connected with the problem of primary pupils' individuality. The features of construction of relations between girls and boys of primary school are analyzed.

Friendship and the issues of communicative factors of development of interpersonal relations of the children of primary school are analyzed. It has been highlighted the influence of status of child in the system of personality relations on personal development.

Considered psychological and pedagogical reasons and conditions of development of interpersonal relations of the children of primary school. Understanding development of interpersonal relations of the children of primary school by forming positive attitude to peers and to himself, which is an important factor in interpersonal influence of group processes and, finally, of promoting responsible interdependence in a student community.

Key words: relations, mutual relations, interpersonal relations, interpersonal mutual relations, younger students.

Постановка проблеми. На пріоритет формування в дітей правової та політичної культури, критичності та самокритичності, вміння приймати самостійні рішення та відповідати за їхню реалізацію, поваги до загальнонародських і національних цінностей вказують законодавчі документи, зокрема новий Закон України «Про освіту» (2017) [7], Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [11].

Актуальність проблеми міжособистісних відносин молодших школярів сьогодні, в умовах Нової української школи [12], як ніколи, на часі. Не лише педагоги-практики, а й психологи розцінюють цей віковий період як один із найскладніших у житті дитини, адже перехід від дошкільного дитинства до шкільного періоду характеризується стрімкими змінами місця дитини в її суспільних відносинах зокрема та способі життя загалом. Міжособистісні взаємини при цьому є одним із факторів, що впливає на розвиток особистості та відіграє важливу роль у забезпеченні повноцінного спілкування дорослого і дитини, а також дітей між собою.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Розвитку теорії взаємовідносин в педагогіці присвячено низку досліджень, в яких означена проблема розглядається з різних точок зору. Фундаментальне значення в цьому сенсі мають праці Б. Ананьєва, В. Бехтерева, О. Бодальова, М. Боришевського, В. Бучківської, Л. Виготського, В. Кан-Каліка, Я. Коліминського, А. Киричук, О. Леонтьєва, М. Лісіної, А. Макаренка, В. Мясіщева, Р. Немова, Н. Обозова, А. Петровського, А. Реана, Т. Рєпіної, С. Рубінштейна, В. Семиченко, в яких висвітлено загальну характеристику, структуру і функції міжособистісних взаємовідносин. І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, В. Киричук, Т. Коломієць, Я. Коломинський, О. Леонтьєв зі свого боку розглядають проблеми, пов'язані з питаннями взаємин означеної категорії дітей у навчальній діяльності.

У контексті даного дослідження неабиякого значення набуває виявлення психологічних особливостей розвитку міжособистісних взаємовідносин дітей молодшого шкільного віку та формування їх у процесі спілкування і спільної діяльності.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей розвитку міжособистісних взаємовідносин дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники та практичні психологи визначають молодший шкільний вік як один із найскладніших періодів у житті дитини, адже саме в цей період молодші школярі вчаться будувати нові відносини із незнайомими для них людьми, зокрема вчителями, однокласниками. Крім того, в цей період діти переживають «кризу семи років», що суттєво ускладнює якісний процес їхнього спілкування не лише з учителями та однолітками, а й батьками. На думку П. Якобсона, нова соціальна ситуація є досить стресогенною, зокрема школа, як і все, що пов'язане з нею, спричиняє для молодшого школяра нові переживання (зокрема, пов'язані з перебуванням в учнівській групі, спілкуванням з однокласниками та вчителем, похвала чи зауваження якого є для маленького школяра в цей період надзвичайно значущими) невідомі йому в дошкільному віці. Тому вивчення особливостей міжособистісних відносин молодших школярів у шкільному колективі є важливим напрямом психолого-педагогічних досліджень [17].

Упродовж останніх років зацікавлення вивченням взаємовідносин у групі школярів посилюється, адже відносини між школярами зазнають постійних і суттєвих змін. Так, якщо у 3-6-річному віці діти будують свої відносини передусім під наглядом дорослих (батьків, бабусь та дідусів, вихователів), то у віці від 6-ти до 12-ти років школярі більшість часу проводять без батьківського нагляду, причому в цей період дружні відносини формуються, як правило, між дітьми однієї статі. Через послаблення зв'язку з рідними дитина неабияк відчуває потребу в підтримці

з боку товаришів. Крім того, їй необхідна ще й емоційна безпека. Саме група однолітків стає для молодшого школяра тим своєрідним фільтром, через який він пропускає ціннісні установки батьків, а також вирішує, які з них відкинути, а на які варто орієнтуватися [4].

У шкільні роки групи однолітків формуються переважно за статтю, віком, соціально-економічним статусом родин, до яких належать діти. Як відомо, взаємини між учнями зароджуються вже в перші дні перебування їх у школі. У зв'язку з цим детальніше зупинимося на аналізі не лише процесу спілкування, а й ділових та особистісних відносин, які складаються на початкових етапах навчання у дитячому колективі.

Потреба в спілкуванні з однолітками, яких не можуть замінити батьки, виникає в дітей ще в дошкільному дитинстві, а з віком, звичайно, посилюється. Наприклад, відсутність у молодшого школяра оточення з однолітками негативно позначається на розвитку його комунікативних здібностей і самосвідомості. Отже, воно є базовою основою для його повноцінного розвитку. У цей період закладаються основи спілкування з оточенням, адже лише через спілкування дитина навчається розуміти та критично оцінювати світ, що її оточує, а також явища, що виникають у ньому. Саме спілкування робить дитину довершеною та гармонійною особистістю [13].

Таким чином, спілкування можна вважати основною соціальною потребою в становленні повноцінної особистості. Психологи переконують, що воно є вродженою здатністю людини, із якою пов'язані майже всі суспільні процеси. Із цим важко не погодитися, як і з тим, що дана потреба найяскравіше проявляється саме в молодшому шкільному віці, змушуючи дитину шукати емоційного контакту не лише із дітьми та однолітками, а й із дорослими, які її оточують. При цьому діти вже починають усвідомлювати те, що ці контакти не завжди можуть бути позитивними [4].

Від того моменту, коли дитина потрапила в групу однолітків, її індивідуальний розвиток уже не можна розглядати та вивчати поза стосунками з іншими членами колективу. Саме на основі досвіду спілкування з друзями закладаються основи моральних якостей особистості. Розвиток та поглиблення потреби в спілкуванні яскраво проявляється в молодших школярів у тому, що з кожним днем стосунки між ними стають більш стійкими. Уперше виникає дружба, значення якої у цьому віці – беззаперечне.

Таким чином, взаємовідносини між молодшими школярами – актуальна психолого-педагогічна проблема і для її розв'язання передусім варто пам'ятати, що взаємовідносини між дітьми в шкільному колективі слід розглядати як цілісну систему, з притаманною їй внутрішньою структурою й динамікою розвитку, в якій неабияка роль відведена педагогові та його впливу [1].

Розвиток потреби в спілкуванні в учнів молодших класів передбачає наявність певних індивідуальних особливостей. У зв'язку з цим можна виділити дві категорії дітей. Для першої категорії спілкування з однолітками зазвичай обмежується школою й не відіграє особливого значення в їхньому житті; для другої (і таких дітей більшість) – спілкування – це невідмінна складова їхнього життя. Таким чином, саме в початкових класах загострюється потреба в спілкуванні з однолітками, налагодженні дружніх відносин з однокласниками, бажання брати участь в усіх заходах, що відбуваються в класі. Діти прагнуть зайняти в колективі, у стосунках із товаришами «своє» місце – не просто бути поряд, а бути визнаним товаришами.

Разом із тим, діти важко переживають те, що на них не звертають увагу або відмовляються з ними спілкуватися та товаришувати.

Молодший школяр – це маленька людина, яка активно опановує навички спілкування, встановлюючи дружні контакти з оточуючими. Набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння знаходити друзів вважаються на цьому віковому етапі одним із найважливіших завдань. Однак варто зауважити, що із початком шкільного періоду в житті молодшого школяра спостерігається зменшення кількості колективних зв'язків між дітьми порівняно з підготовчою групою дитячого садка [6].

Неабиякі зміни відбуваються в молодшому шкільному віці й у ставленні дітей один до одного. У цей період у них виникають колективні зв'язки, починають формуватися громадська думка, вимогливість один до одного та до себе, взаємооцінка, а як наслідок – формуються моральні основи особистості, з'являються нові моральні почуття і потреби.

Характерною рисою взаємин молодших школярів є те, що вони починають дружити і їхня дружба ґрунтується передусім на спільності життєвих інтересів. Свідомість молодших школярів ще не досягла того рівня, щоб обирати друзів за певними істотними якостями особистості, але в цілому учні 3-4-х класів уже глибоко усвідомлюють ті чи інші якості особистості. Саме в молодшому шкільному віці з'являється соціально-психологічний феномен дружби як індивідуально-вибіркових глибоких міжособистісних взаємин між дітьми, що характеризуються взаємною прихильністю, заснованою на почутті симпатії і безумовного прийняття іншого. У цьому віці найбільш поширеною є групова дружба, що сприяє формуванню почуття причетності до життя суспільства.

Міжособистісні взаємовідносини хлопчиків і дівчаток у молодшому шкільному віці носять стихійний характер. Основними показниками таких відносин є симпатія, товаришування, дружба, важливою складовою яких є прагнення до спілкування. Особиста дружба у цей період встановлюється досить рідко порівняно з товариським ставленням і симпатією. При цьому ключова роль відведена, звичайно, вчителю, завдання якого вплинути на формування дружніх відносин між учнями класу [15]. Однак, трапляються й суперечливі моменти, коли між учнями молодших класів, зокрема між хлопчиками і дівчатками, виникають суперечливі моменти. До типових прикладів антигуманного ставлення між ними відносять:

- у ставленні хлопчиків до дівчаток – розв'язність, войовничість, грубість, зарозумілість, заперечення будь-яких взаємовідносин;

- у ставленні дівчаток до хлопчиків – сором'язливість, скарги на негативну поведінку [14].

Таким чином, можемо зробити висновок, що міжособистісні взаємовідносини учнів молодшого шкільного віку залежать від низки факторів, як-от: успішність у навчанні, взаємна симпатія, спільність інтересів, зовнішні життєві обставини, статеві ознаки та ін. Усі вони так чи інакше впливають на вибір взаємин дитини з однолітками та їх значимість, зокрема з одними однолітками дитина дружить, з іншими – ні, але є й такі, з якими категорично відмовляється спілкуватися. Тобто, у початкових класах у дитини вже наявне прагнення зайняти певне становище в системі особистих взаємовідносин та структури колективу [8].

На становище дитини в системі особистісних взаємовідносин впливає і такий феномен, як культура мовлення, суть якої в молодших класах полягає не лише в тому, чи знає дитина ввічливі слова, а й у тому, чи вміє вона їх використовувати залежно від ситуації [6]. Саме засвоєні та правильно використані молодшим школярем засоби ефективного спілкування й визначають ставлення до нього оточення. Спілкування стає своєрідною «школою соціальних відносин», коли дитина хоч і несвідомо, але відкриває для себе наявність різних стилів спілкування, від чого залежать її подальші відносини з однолітками [10].

Отже, в основу розвитку взаємин у групі покладено потребу в спілкуванні, і з віком вимоги до неї не лише змінюються, а й зростають. Означена потреба задовольняється різними дітьми по-різному: кожен член групи займає певне становище в системі особистісних відносин, на що насамперед впливають успіхи дитини, її інтереси, вміння спілкуватися і поводитися в товаристві, а також індивідуальні моральні якості. Виявляючи до того чи іншого однокласника прихильність, дитина таким чином демонструє симпатію до нього та потребу в спілкуванні з ним [9].

Зауважимо, що в молодшому шкільному віці в дітей, як правило, зростає усвідомлення свого становища в групі однолітків. Але по завершенні цього вікового періоду (зазвичай у 3-му класі) адекватність сприйняття свого соціального статусу різко знижується: діти, які раніше займали серед однолітків провідні позиції, тепер схильні недооцінювати себе, і навпаки, ті, хто перебував «у тіні», стають неформальними лідерами. Це свідчить про те, що до кінця молодшого шкільного віку відбувається своєрідна якісна перебудова як самих міжособистісних відносин, так і їх усвідомлення. При цьому ключову роль відіграє думка однолітків, що зазвичай і є причиною неадекватності оцінки свого місця в системі міжособистісних відносин [16]. До речі, у 9-10 років молодші школярі значно гостріше реагують на зауваження, отримані в присутності однокласників, стають більш сором'язливими, наприклад, соромляться не лише незнайомих дорослих, а й незнайомих однолітків, інколи «замикаються» в собі, що може стати серйозною психологічною проблемою у майбутньому. Становище дитини в групі неабияк впливає на її самопочуття. Зокрема, психологами було визначено, що серед чинників, які чинять негативний вплив на учнів 3-4-х класів, є самотність, соціальна тривога та соціальна ізоляція. Таким чином, самопочуття дітей і те, кого вони звинувачують у своїх невдачах, неабияк залежить від взаємовідносин з однолітками [5].

Представлений теоретичний аналіз психологічних особливостей міжособистісних взаємовідносин молодших школярів дозволяє стверджувати, що більшість психологів розглядають молодший шкільний вік із точки зору розвитку рефлексії, моральної сфери в контактній спільній навчальній діяльності. Можна припустити, що міжособистісні відносини з однолітками не вичерпуються спільною навчальною діяльністю.

Основою для покращення міжособистісних відносин серед молодших школярів, на нашу думку, є інтенсифікація навчально-виховного процесу на засадах гуманності, що являє собою спорідненість ціннісних орієнтацій, установок, позицій. Гуманні взаємовідносини – необхідна умова нормального психічного, емоційного, морального розвитку дитини [2]. У зв'язку з цим основним психологічним результатом формування позитивних міжособистісних взаємин молодших школярів вбачаємо в гуманному ставленні до дітей,

урахуванні індивідуально-вікових особливостей молодшого школяра зокрема та соціально-психологічних особливостей групи загалом на основі взаємоповаги, емпатії, тактовності, толерантності в процесі спілкування та навчання.

Висновки. Узагальнюючи думки вчених на досліджене питання, нами було визначено психологічні особливості учнів молодшого шкільного віку як одного з найскладніших періодів у житті дитини, доведено, що передусім на цьому віковому етапі відбувається інтенсивне налагодження дружніх контактів, набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків, а також уміння знаходити друзів та підтримувати з ними гарні взаємини. З'ясовано, що саме в молодшому шкільному віці зароджується соціально-психологічний феномен дружби як глибоких міжособистісних відносин дітей, що характеризуються взаємною прихильністю, заснованою на почуттях симпатії і безумовного прийняття іншого. Вивчення психолого-педагогічної практики дозволяє констатувати, що в цьому віці найбільш поширеною є групова дружба, основною функцією якої є розвиток самосвідомості та формування почуття причетності і зв'язку із суспільством.

Подальші наші розвідки плануємо спрямувати на визначення психологічних чинників та механізмів, що впливають на характер міжособистісних взаємовідносин молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г. С. Практическая психология / Г. С. Абрамова. – М. : Проспект, 2008. – 428 с.
2. Боришевський М. Й. Гуманізація міжособистісних взаємин в навчально-виховних закладах нового типу / М. Й. Боришевський. – К. : 1994. – 278 с.
3. Возрастная та педагогическая психология : уч. пособ. для студентов пед. ин-тов / М. В. Матюхина, Т. С. Михальчик, Н. Ф. Прокина [и др.] ; под ред. М. В. Гамезо. – М. : Просвещение, 1984. – 256 с.
4. Возрастная и педагогическая психология : учебник [для студ. пед. ин-тов] / В. В. Давыдов,

Т. В. Драгунова, Л. Б. Ительсон и др. ; под ред. А. В. Петровского. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Просвещение, 1979. – 288 с.

5. Грейс Крайг. Психология развития / К. Грейс. – СПб., 2002. – 992 с.

6. Дубровина И. В. Психология / И. В. Дубровина. – М. : Просвещение, 2009. – 464 с.

7. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 25.03.2019).

8. Коломинский Я. Л. Социальная психология школьного класса : [научно-метод. пособие для педагогов и психологов] / Я. Л. Коломинский. – Минск : ТОВ «ФУА-информ», 2003. – 312 с.

9. Морено Дж. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе. Подход к новой политической ориентации / Дж. Морено ; пер. с англ. Л. Винокурова. – М. : Из-во иностр. л-ры, 1988. – 289 с.

10. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: [пособ. для студентов вузов] / В. С. Мухина. – Изд. 4-е, стереотип. – М. : Академия, 1999. – 456 с.

11. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс]. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/natsionalna%20doktryna%20\(7\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/natsionalna%20doktryna%20(7).pdf) (дата звернення: 25.03.2019).

12. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. — Київ : Літера ЛТД, 2018. – 160 с.

13. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К. : Львів, 1990. – 192 с.

14. Общая психология / под ред. А. В. Петровского. – М., 1986. – 345 с.

15. Раттер М. Помощь трудным детям / М. Раттер. – М. : Образование, 1987. – 325 с.

16. Семенов Л. М. Хрестоматия по возрастной психологии / Л. М. Семенов. – М. : Международная педагогическая академия, 1994. – 256 с.

17. Якобсон П. М. Эмоциональная жизнь школьника / П. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1966. – 230 с.

Дата надходження до редакції: 15.04.2019 р.

УДК [159.942.5:808.51]:37.015.3 – 057.87

Віталій МЕДВЕДЬВ,

студент бакалаврату

Національного університету «Острозька академія»

НЕВЕРБАЛЬНІ ПРОЯВИ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТА В СИТУАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВІДПОВІДІ

У статті розкрито змістові особливості й смислове наповнення понять «тривожність», «тривога», «невербальні прояви» в контексті ситуації публічної відповіді студента сучасного ЗВО. З'ясовано, що дослідження невербальних проявів тривожності особистості в сучасній вітчизняній та зарубіжній психології відзначаються неабиякою різноманітністю. Доведено, що наявність та інтенсивність три-

вожних станів негативно впливають на здоров'я та інтелект студентської молоді.

Ключові слова: тривога, тривожність, невербальні прояви, комунікація, публічна відповідь.

В статті раскрыто содержательные особенности и смысловое наполнение понятий «тревожность», «тревога», «невербальные проявления» в контексте